

SZABADI ISTVÁN

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM DIÁKNÉVSORAINAK FELDOLGOZÁSÁHOZ¹

SOURCES AND METHODS FOR PROCESSING STUDENT LISTS OF THE DEBRECEN REFORMIST COLLEGE. In commemoration of the 475th anniversary of the existence of the Debrecen Reformist College a long expected, two volume resource guide was published in 2013 under the title „History sources of the institution in the archive of the Debrecen Reformist College.” It contains student lists between 1588 and 1850 cataloguing 20 000 registrations. This essay summarizes the history of this research and lists the sources used in the process.

A 19. század végén, a történelmi Magyarországon Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter ajánlására elkezdődött számos oktatási intézmény történetét feldolgozó munka előkészítése. Ennek keretében egyfajta előmunkálatként került sor az iskolai diáknévsorok feltárására, összegyűjtésére.

A Debreceni Református Kollégium diákjainak névsorát Thury Etele tette közzé az általa összeállított *Iskolatörténeti Adattár* második kötetében, 1906–1908 között, az itt közölt névsor 1588-cal kezdődik, 1791-ig zárul, és a felsőfokú oktatásban részesülő „tógás” diákok neveit tartalmazza.² A munkát az Országos Református Tanáregyesület adta ki, mellőzöttségét és a munka folytatásának akadályait, de magát a kort is jól jellemzi az, hogy az 1920-as évek közepén a kötetből megmaradt 436 példányt 25 darab kivételével csomagolópapírként értékesítette az egyesület (a befolyó összegből „egy takarékos kiállítású” egyesületi évkönyv kiadásának fedezetét teremtették elő).

Protestáns kollégiumaink diáknévsorainak összeállítása és kiadása az 1970-es években indult újra, az erdélyi magyar tudományosság járt az élen ebben, nem függetlenül a peregrináció kutatásától (Jakó Zsigmond, Juhász István, Tonk Sándor, Bura László). Szegeden a *Fontes Rerum Scholasticarum* sorozat kötetei voltak az irányadók, majd megjelentek Sárospatak, Máramarosziget s végül Pápa református kollégiumainak beiratkozási anyakönyvei is. Összességében elmondható, hogy református intézményekről van szó.

¹ Az írás az *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában I–II.*, szerk. SZABADI István, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013 című több mint 1600 oldalas kiadvány diáknévsorokat tartalmazó részének bevezető gondolatain és forrásjegyzékén alapul. Vö. ezen kötetek bemutatására vonatkozóan e lapszámunkban Ósz Sándor Előd ismertetését.

² THURY Etele, *A debreceni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora*, Iskolatörténeti adattár 2 (1908), 68–466.

A Szögi László által koordinált külföldi egyetemjárás kutatása kapcsán³ az elmúlt években immár a teljes magyar oktatástörténet a látótérbe került, forráskiadványok sora jelent meg. Szögi és munkacsoportja az egyetemi és középiskolai anyakönyvek digitalizálásának és adatbázis készítésének lehetőségeit is tervbe vette (a kezdetektől 1848-ig), levéltárunk hasonló jellegű adatbázisai már figyelembe veszik ennek a tervezetnek a szempontjait is.

A Debreceni Református Kollégium régi adósságát törlesztette tehát a diáknévsor 2013-as megjelentetésével („*talán csak egy ponton hagy az olvasóban hiányérzést: a Kollégiumból fennmaradt, legrégebb magyarországi diáknévsor kezdeteit nem elemezték. Itt lehet viszont majd megfogni a folytatást*” – írta Péter Katalin⁴ a Századok című folyóiratban az 1988-ban megjelent kollégiumtörténeti monográfia recenzenseként). Thury Etele névsorát kiegészítve, időhatárait 1850-ig kiterjesztve tettük közzé 2013-ban az intézmény felsőfokú oktatásban részt vevő hallgatóinak hozzáférhető alapadatait. Jóval húszezer fölötti diák jelent meg a diáknévsort közlő kiadványban.

A névanyag hatalmas volta miatt nem vállalkozhattunk a levéltár számítógépes nyilvántartásában egyre bővülő teljes adattári rendszer megjelentetésére, és ugyanígy területi okból nem vállaltuk fel a 18. század végétől egyébként rendelkezésre álló gimnáziumi, vagy a későbbi elemi iskolai osztályjegyzékek közzétételét. Nem vontuk be a kiadványba Bakóczy János iskola-történeti adattárát sem, hiszen az abban lévő, sok-sok ezer névhez csatolt információ-tömeg ellenőrzése meghaladta volna lehetőségeinket s talán képességeinket is.

Ugyanakkor nem csupán reméljük, de biztosak vagyunk benne, hogy történeti-helytörténeti, pedagógiatörténeti, névtani, vonzáskörzet-vizsgálati, szociológiai stb. szempontból is sok hasznot fog hozni a forrásanyag publikálása. Jakó Zsigmondot idézve elmondhatjuk, hogy „*iskola-történeti kutatásunk bizonyos pontokon elmaradt napjaink történetírásának általános fejlődésétől. Felzárkózása mind kérdésfelvetés, mind forrásfeltárás, mind pedig módszer tekintetében halaszthatatlan feladat.*”⁵ A megjelent diáknévsor révén tisztázható az intézmény társadalmi és földrajzi hatóköre. A vizsgálat kiterjedhet a diákok pályaválasztására, társadalmi összetételére.

A 2013-as kiadványt nem kísérte intézménytörténeti bevezető, hiszen egy olyan sorozat részeként, első darabjaként jelent meg, amely sorozatnak célja pontosan a Debreceni Református Kollégium tagintézményei történetének bemutatása, s egyébként is számos kiváló kötet és tanulmány jelent már meg ezzel a céllal.

³ A könyvsorozat ismertetésére lásd következő számunkban Szabó Béla írását.

⁴ Vö. *Századok* 125 (1991), 577.

⁵ Jakó Zsigmond, *A Bethlen Kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában* = Jakó Zsigmond, JUHÁSZ István, Nagyenyedi diákok 1662–1848, Bukarest, 1979, 41.

Felhasznált források

A debreceni felsőfokú tanulmányokat folytató diákság összetételének legfontosabb forrása az úgynevezett *subscriptiós* (aláírási) jegyzőkönyv. A felsőbb tagozatba lépő diákok saját kezűleg subscribálták (írták alá) a kollégiumi törvényeket, kötelezve magukat azok betartására, így váltak a Kollégium és a kollégiumi önkormányzat, a *coetus* teljes jogú tagjává. Ezeket a jegyzőkönyveket nevezték *matricula studiosorumnak*, *catalogus-* és *series studiosorumnak*, *gradus universalisnak*, néhol *protocollumnak*, melyek eleinte nem tartalmaztak többet a diák nevénel. Az alsó- és középfokú oktatásban részt vevők értelemszerűen nem is kerültek be ezekbe, csupán a tógát öltött *studiosusok*, a felsőéves diákok nevei. Ráadásul csak azok szerepelnek bennük hiánytalanul, akik a Kollégium lakói voltak. Az úgynevezett *publicusok*, a jobb módban élő diákok neve, akik a városban szálltak meg, a 19. század elejéig csak véletlenül bukkan fel a *series*ekben. Kivétel utóbbi alól az 1753–1792 közötti időszak, amikor külön feljegyzés készült az iskolán kívül lakókról.

Értékes része ezeknek a *series*eknek azok a későbbi diákoktól származó későbbi életrajzi vonatkozású bejegyzések, melyek a subscribáló neve mellett utalnak annak életútjára, például szolgálati helyére, halála körülményeire. Sajnos ezeket a korabeli adatokat nem jegyezték rendszeresen, nehezen ellenőrizhetőek és alapvetően szubjektív jellegűek, mégis érdeemesek voltak arra, hogy felvegyük kiadványunkba.

Az eredeti *series*ekről számos, több évtized vagy évszázad névanyagát tartalmazó másolat készült az idők során, részben azért, hogy a kollégiumi önkormányzat élén álló *senior* és *contrascriba* munkáját segítsék (a névjegyzékeket 1792 után a *rector-professor* irányítása alatt az igazgatói hivatal őrizte), részben a másolat készítője saját célra, emlékként írta le azt. Ilyen másolatok távoli vidékre elkerülve maradtak fenn, s kerülhetnek később vissza a Kollégiumba. A másolatok anyagában természetesen vannak eltérések, ezért volt érdemes a közzététel előtt összevetni az elérhető példányokat. Thury Etele Bakóczi János kéziratos adattára alapján közölte a diákok névsorát 1588–1791-ig, mindenféle kiegészítés vagy más forrásokkal való összevetés nélkül. Bakóczi pedig a Kollégium legrégebbi *series*ét vette alapul, amely 1792-vel lezárul, s melyet jelenleg a kollégiumi nagykönyvtár kézirattára őriz (jelzete: R 495). Mi igyekeztünk a fellelhető névsorok mindegyikét bevonni a forráskiadvány előkészítésébe. További előrelépés, hogy a névsorokban található, már említett későbbi bejegyzéseket is feltüntettük (ezek utalhatnak szolgálati helyre, külföldi akadémiák látogatására, a halálozás éveire stb.).

A hivatalosan bejegyzett adatok köre is folyamatosan bővült. A Kollégium diákjairól vezetett névjegyzékek 1588–1594-ig csak a neveket és a *coetus*ban viselt tisztségeket tartalmazzák, 1595–1657-ig a beírási időpontról, 1657 után egyre nagyobb rendszerességgel a diákok születésének és/vagy korábbi tanulmányainak helyéről (rendszeresen csak a 18. század közepétől), 1749-től osztályuk számáról és professzoraik nevérol, 1792 után a tanulmányi eredményekről is tudósítanak. 1824-től megjelenik a szülők és

a vármegye megnevezése, 1827-től az aláíró életkora, apjának vagy gyámjának állapota és lakóhelye is feljegyzésre kerül. Az 1842/43-as tanévtől a beiratkozás, minden feljegyzés és a rovatok címe is magyar nyelvű lesz.⁶

1804–1869 között vezették a *Gradus Universalis* vagy *Gradus Studiosorum* három kötetét, melyek szintén diáknévsorok voltak, de pusztán a neveket tartalmazták, valamint az adott diák tanulmányi eredménye alapján történt besorolását, aki lehetett *eminens*, vagy tartozhatott a három *classis* valamelyikébe.

A tanulmányi eredmény nyilvántartásának új rendszere a 19. század elején alakult ki, amikor megjelentek a *classificatiós* jegyzőkönyvek, avagy főnévkönyvek (*Classificatio Generalis Academiae*), ezek a mi esetünkben 1820-tól maradtak fenn. Tartalmazzák a hallgatók nevét, vallását, nemzetiségét, születési helyét (annak vármegyéjét), az apagyám nevét és foglalkozását, továbbá a hallgatott tantárgyakat és az előmeneteli osztályzatokat. Ezeket az akadémiai főnévkönyveket 1844/45 után magyarul vezették. A 2013-ban kiadott diáknévsor szerkezete egyébként annyiban eltér a forrásként szolgáló főnévkönyvétől, hogy a hallgatott tárgyak összesítve, egy táblázatba egyesítve szerepelnek az egyes diákok neve után.⁷

A főnévkönyv használatával párhuzamosan folytatódott a beiratkozási jegyzőkönyv vezetése is, azaz szokásban maradt a hagyományos subscribálás egészen 1869-ig. A *Series Studiosorum* tömegével tartalmazza olyan diákok neveit, akik az előadásokat nem biztos, hogy rendszeresen látogatták, tanulmányaikat nem osztályozták, azaz nem kerültek be a *classificatiós* könyvekbe. Az arány figyelemreméltó: a teljes létszám egyharmadáról van szó. Ezek a diákok rövidebb időt töltöttek itt, nem laktak a Kollégiumban (*publicusok* voltak), nem voltak teljes jogú diákok (tógát sem viseltek: *studiosus non togatus*), ma úgy mondanánk: vendéghallgatók voltak, akik érkezhettek külföldről vagy a felvidéki szász-cipszer városokból, s többségükben nemesek voltak. A fentiek miatt szerepel a 2013-as kiadásban ugyanabból az évkörből mind a hagyományos diáknévsor (*gradus studiosorum*), mind a főnévkönyv (*classificatio*), hiszen adataik kiegészítik egymást.

Ennek megfelelően a 2013-as kiadásban a következő levéltári forrásokat vettük figyelembe (a cím előtt a források pontos levéltári jelzete szerepel):

⁶ Az 1847/48-as tanév első félévére 142 diák iratkozott be, a második (márciussal kezdődő, „nyári”) félévre csak 13. Említésre méltó, hogy pl. Csernovics Arzén, Csaodári Sándor, Demetrovics Mihály, mind görögkeleti vallásúak, a *Natio* rovatba saját kezűleg írták be, hogy „magyar”. Az 1848/49-es tanévben összesen öt beiratkozó volt.

⁷ Az 1844/45. évi Főiskolai osztályzatok sorjegyzékéből a Hittan 3. évfolyam 1. félévére vonatkozó adatok ki vannak szakítva a 33. folyószáma előtt. Továbbá ugyanennek az iskolai évknek a 2. félévéből szintén ki van szakítva a teljes Hittan 3. évfolyam és a Hittan 2. évfolyamból 16. sorszám előtti lapok. Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke az 1847/48. év 2. félévében és az 1848/49. év 1. és 2. félévében a szabadságharc ideje alatt nincs.

Levéltári források

TtREL II. 1. e) Főiskolai tanulók anyakönyvi és osztályzati sorjegyzékei

1. kötet ***Catalogus Omnium Civium illustris Collegii Reformatorum Debrecinensis 1588–1815***. A kötet belső szennylapján bejegyzés: „Ezt a kéziratot művet Csikesz Sándor egyetemi professzor találta meg a felsőbaranyai egyházmegyébe kebeleztet nagytót-falui református egyház parochiális levéltára iratai közt, és vette át örök letét-képen a debreceni kollégiumi levéltár őrzetébe, fenntartatván nevezett egyház örök tulajdonjoga.” Dömény József 1782 és 1783 subscr. poss.: Kádas Imre 1787 subscr. (másolat két kéztől, bejegyzés: *Insui et amicorum oblectamentade scripsit in illustri Collegio Reformatorum Debrecinensiao. 1786 Kalendis Novembribus Josephus Dömény*).

2. kötet ***Catalogus omnium Scholae Debrecinae Civium legibus ejusdem ab Anno Dni 1588 subscriptorum Rectoribus Sch. Soler. Johan. Cs. Kocsi. Cl. Johan. Herczeg Debr. Geor. Kecskemeti seniore Steph. Naszályi Contrascriba Steph. Szödi renovatus. Christi 1708***. (másolat) **1588–1774** egyik kéz 1657-ig, második 1708-ig, majd több kéz írása. A belső szennylap utáni lapon: *Hunc Catalogum Scholae Debrecinae Civium anno 1708 renovatum, hac veterives tenunc noviter induicuravit Hajdú Böszörményini 1895 Junius 10. Johannes Bakóczi mpr. Verbi Divini Minister*.

3. kötet ***Series Studiosorum Coll. Debr. 1792–1824***

„*Legibus suprascriptis subscribunt, earumquae observationem data Dominis Curatoribus et Professoribus dextra promittunt Studiosi Togati omnes, tam illi, qui praecedentibus annis recepti sunt, quamvero illi, qui hoc tempore innumerum Studiosorum adscribuntur, ordines equenti...*” A kötet elején az egyházkerület által 1792-ben hozott iskolai törvények állnak, latinul. A 30. lapon található az 1788. évi *gradus*ban Csokonai Vitéz Mihály saját kezű aláírása, mert miután az egyházkerület kezébe ment át a főiskola, visszamenőleg minden diáknak, a régieknek is alá kellett írniuk a törvényeket. A 37. lapon kezdődik az új diákok saját kezű beiratkozása (a tanítóságból visszatért *reduxoké* és a *novitiusoké*), hármas rovatban (*Nomen, Patria, Schola*), valamint a befizetett beiratkozási díj és tandíj összege.

4. kötet ***Series Studiosorum Coll. Debr. 1826–1869***

(címlap nélküli, eredeti példány)

5. kötet ***Gradus universalis 1804–1819***

(egykorú másolat, egy kéz írása)

6. kötet ***Gradus Studiosorum 1810–1837***

7. kötet ***Gradus Studiosorum 1838–1869***

10. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1820–1821***

11. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1821–1822***

12. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1822–1823***

13. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1823–1824***

14. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1824–1825***

15. kötet ***Classificatio Generalis Academiae 1824–1825***

16. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1825–1826*
17. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1826–1827*
18. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1827–1828*
19. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1828–1829*
20. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1829–1830*
21. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1830–1831*
22. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1831–1832*
23. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1832–1833*
24. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1833–1834*
25. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1834–1835*
26. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1835–1836*
27. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1836–1837*
28. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1837–1838*
29. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1838–1839*
30. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1839–1840*
31. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1840–1841*
32. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1841–1842*
33. kötet *Classificatio Generalis Academiae 1842–1843*
34. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1843–1844*
35. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1844–1845*
36. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1845–1846*
37. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1846–1847*
38. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1847–1848*
39. kötet *Főiskolai osztályzatok sorjegyzéke 1849–1850*

Kézirattári források

(Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára)

R 495 *Series Studiorum. In schola Debrecina Helveticae Confessionis Addictorum*
1588–1792. Eredeti irat. 30 f. 814 p.

R 496 *Catalogus studiosorum...scholae Debrecinae... 1588–1704.* Eredeti irat 182
f. 272 p.